

His
toria
scholas
tica

2021
7

Mezinárodní časopis
pro dějiny výchovy a vzdělání

International Review
for History of Education

Národní pedagogické muzeum
a knihovna J. A. Komenského

Technická univerzita
v Liberci

Praha 2021

Historia scholastica

Číslo 2, prosinec 2021, ročník 7

Number 2, December 2021, Volume 7

Vedoucí redaktor *Editor-in-chief*

doc. PhDr. Tomáš Kasper, Ph.D. (tomas.kasper@tul.cz)

Zástupkyně vedoucího redaktora *Deputy Editor*

PhDr. Markéta Pánková (pankova@nmpk.cz)

Redakční rada *Editorial Board*

prof. PhDr. Martin Holý, Ph.D. (Historický ústav Akademie věd ČR)
doc. PhDr. Dana Kasperová, Ph.D. (Technická univerzita v Liberci)
prof. PhDr. Milena Lenderová, CSc. (Univerzita Pardubice)
prof. PhDr. Karel Rýdl, CSc. (Univerzita Pardubice)
doc. Mgr. Jaroslav Šebek, Ph.D. (Univerzita Karlova v Praze a Akademie věd ČR)
doc. PhDr. Růžena Váňová, CSc. (Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze)
Mgr. Magdaléna Šustová (Muzeum hlavního města Prahy)
Dr. Marta Brunelli, Ph.D. (Università di Macerata)
Prof. Dr. Antonella Cagnolati (Università di Foggia)
prof. Dr. Marcelo Caruso (Humboldt Universität Berlin)
prof. Dr. Lucien Criblez (Universität Zürich)
prof. Andreas Fritsch (Deutsche Comenius Gesellschaft)
prof. Dr. Gerald Grimm (Universität Klagenfurt)
prof. Dr. Andreas Hoffmann-Ocon (Pädagogische Hochschule Zürich)
prof. PhDr. Blanka Kudláčková, Ph.D. (Trnavská univerzita v Trnavě)
prof. Dr. Eva Matthes (Universität Augsburg)
prof. Dr. András Németh (Eötvös Loránd Tudományegyetem Budapest)
prof. Dr. Jürgen Oelkers (Emeritus Professor Universität Zürich)
prof. PhDr. Jaroslav Pánek, DrSc., dr.h.c. (Historický ústav Akademie věd ČR)
prof. Dr. Simonetta Polenghi, Ph.D. (Università Cattolica del Sacro Cuore Milano)
prof. Dr. Edvard Protner (Univerza v Mariboru)
prof. Dr. Dr.h.c. Ehrenhard Skiera (Univ. Prof. a.D. Europa-Universität Flensburg)

Výkonná redaktorka *Executive Editor*

Mgr. Lucie Krausová (krausova@nmpk.cz)

Vydavatelé *Publishers*

Národní pedagogické muzeum a knihovna J. A. Komenského
Valdštejnská 20, 118 00 Praha 1, Česká republika, IČ 61387169, www.nmpk.cz
Technická univerzita v Liberci, Fakulta přírodovědně-humanitní a pedagogická
Studentská 1402/2, 461 17 Liberec 1, Česká republika, IČ 46747885, www.tul.cz

Obálka a grafická úprava *Cover and Graphic Design*

Pavel Průša

Sazba *Type Setting*

Lucie Krausová

Tisk *Printed by*

Tiskárna PROTISK, s. r. o., Rudolfovská 617, 370 01 České Budějovice, Česká republika

Časopis *Historia scholastica* vychází 2x ročně.

Historia scholastica is published twice a year.

Indexováno v *Indexed in*

Ulrich's Periodicals Directory, EBSCO, ERIH+, DOAJ

ISSN 1804-4913 (print), ISSN 2336-680X (online)

Číslo registrace MK ČR E 22258

Obsah

Contents

Úvodník Editorial	5	— Tomáš Kasper & Markéta Pánková
Studie Studies	11	Poradenský systém pre voľbu povolania v období socializmu na území Čiech a Slovenska <i>Vocational Guidance during the Period of Socialism in the Territory of Bohemia and Slovakia</i> — Kristína Liberčanová
	35	Učebnice pod kontrolou. Politické ideje jako východisko obsahového vymezení učebnic <i>Textbooks under Control. Political Ideas as a Starting Point for the Ideologisation of Textbooks</i> — Tibor Vojtko
	55	Okresní školní inspektor a počátky státního dohledu nad obecným školstvím v Čechách v letech 1869–1873 <i>District School Inspector and the Beginning of State Supervision over General Education System in Bohemia 1869–1873</i> — Martin Klečacký
	75	Inspektoráty menšinových škol v meziválečném Československu <i>Inspectorates of Minority Schools in Interwar Czechoslovakia</i> — Karel Řeháček
	93	Škola a výchova v Německé demokratické republice <i>School and Education in German Democratic Republic</i> — Gert Geißler
Varia	119	K transformaci vzdělávacích soustav a evaluačních systémů na přelomu tisíciletí — Jaroslav Müllner

Varia

- 139 Inspektor, nebo ochránce? Působení Čeňka Kramoliše jako okresního školního inspektora v době první světové války na Hranicku
— Helena Kovářová
- 157 Jan Amos Komenský v Lešně. Tradice, odkaz a inspirace do roku 2019
— Kamila Szymańska
- 165 Nezapomenuté místo posledního spočinutí: Umění a kultura Komenského muzea v Naardenu
— Hans van der Linde
- 171 Komenský v Rusku: O tradicích a perspektivách rozvoje ruské komeniologie
— Světlana Markovna Marčuková
- 177 Vzpomínka na Eduarda Šimka (22. 2. 1936 – 21. 7. 2021)
— Magdaléna Faltusová a kolektiv

Recenze

Book reviews

- 183 Trojice knižních novinek z historické pedagogiky a komeniologie v jubilejním roce Komenského 2020
— Jan Kumpere
- 193 Kadlec, Petr, 2020. *Vzdělání – společnost – hospodářství. Utváření profesně-vzdělávací infrastruktury v Předlitavsku od poloviny 19. století do roku 1914 na příkladu rakouského Slezska*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 669 s., 24 s. obrazové přílohy
— Magdaléna Šustová
- 197 Valeš, Vlasta, 2020. *Der Schulverein Komenský: 150 Jahre tschechisches Schulwesen in Wien [Školský spolek Komenský: 150 let českého školství ve Vídni]*. Wien: Schulverein Komenský, 360 s.
— Martina Halířová
- 203 Bartošová, Jana, Šimek, Jan & Šustová, Magdaléna, 2019. *Od školdozorce k inspektorovi. Historie školní inspekce*. Praha: Česká školní inspekce, Národní pedagogické muzeum a knihovna J. A. Komenského, 120 s.
— Jaroslav Müllner

S Učebnice pod kontrolou. Politické ideje jako východisko obsahového vymezení učebnic

Tibor Vojtko^a

^a Univerzita Karlova, Filozofická fakulta,
Katedra andragogiky a personálního řízení
tibor.vojtko@ff.cuni.cz

Received 19 May 2021

Accepted 13 October 2021

Available online 31 December 2021

DOI 10.15240/tul/006/2021-2-002

Abstract **Textbooks under Control.**

Political Ideas as a Starting Point for the Ideologisation of Textbooks

Every political establishment seeks to control the ideological and educational content of textbooks. With its decrees, the Ministry of Education defined the ideological and educational content of textbooks and determined control over them. The article focuses on changes in the content definition of the ideological basis of state educational policy, i.e. the ideological direction of the concept

and interpretation of the curriculum in textbooks in Czechoslovak history between 1918 and 1960. The analysis of educational documents showed that in the regulations for the content and approval of textbooks, political-social influence is due to (a) ideological conflicts, (b) broader dispute about the social and socio-political direction of society (socialism vs. capitalism), (c) cult of personality, (d) the importance of school education for the individual and the state, and (e) the role of the individual (citizen) for society and the state.

Keywords textbooks, state education policy, political ideas, ideologisation, Czechoslovakia

Obsah učebnic pod kontrolou aneb každá „doba“ chce své

V každém „politickém“ období československých dějin se usilovalo o kontrolu nad tím, co, jak a pod jakým dohledem se žáci škol budou učit. Jedním z nejlepších nástrojů byla kontrola učebnic – lépe řečeno – jejich obsahu. Jejich vzdělávací obsah byl ovlivněn politickými a ideologickými východisky (v případě čsl. dějin: demokracie, socialismus, fašismus, komunismus). Podoba kontroly nad vzdělávacím obsahem se odvíjela

od podoby společensko-politického režimu, především mírou jeho soužití, tedy mírou „ochoty“ přijmout politickou soutěž jako součást kultury společnosti a politické diskuse (Sartori, 2005; Arendtová, 1996; Balík, Kubát, 2004).

V článku si klademe otázku, jak se projevovала ideová východiska státní vzdělávací politiky ve vymezení a pojetí učiva v učebnicích schválených v československých dějinách v mezidobí let 1918 a 1960. Nejedná se tedy o konkrétní analýzu společensko-politického či ideologického vlivu v obsahu učebnic, nýbrž o obsahové vymezení idejí, které předurčovaly mantinely pro obsahové zaměření učebnic v jednotlivých dějinných etapách Československa.

Ministerstvo školství jako zástupce moci státu spravující chod a zaměření školství a vzdělávání naplňovalo cíle státní vzdělávací politiky a kontrolovalo její realizaci ve školách. Napříč československými dějinami usilovalo o kontrolu nad tím, co a jakým způsobem žáci ve školách uslyší a jak jim budou poznatky učitelé vysvětlovány a interpretovány. Vztah státní vzdělávací politiky a školní praxe je mnohavrstevný. Platí ovšem – čím více politický režim nabývá prvků totality (vrcholně totalitního unipartismu), tím důrazněji sleduje naplňování svých zájmů a sankce za jejich neplnění jsou tvrdší a důslednější. Při „kontrolě“ a naplňování státní vzdělávací politiky ministerstvo školství vydávalo výnosy o obsahu učebnic a drželo se jich. *Ideové a politické mantinely obsahu učebnic* mělo vedle období čsl. dějin pod vládou Komunistické strany Československa (1948–1989) také období tzv. první republiky (1918–1938), Protektorátu Čechy a Morava (1939–1945), ale i krátká poválečná epizoda (1945–1948). Historické předěly v dějinách československé státnosti a vývoje vzájemnosti Čechů a Slováků se vyznačují jasnými časovými hranicemi, při kterých vždy docházelo ke zřetelné proměně politického směřování státu, společnosti a její kultury. V Československu bylo v letech 1928 až 1982 přijato šest předpisů, které usměrňovaly a v některých případech určovaly obsah učebnic, zaváděly kontrolu nad procesem jejich schvalování a distribucí – 1928, 1932, 1947, 1955, 1957 a 1982. Předmětem naší obsahové analýzy budou předpisy, které ukotvovaly ideový směr ve vzdělávání jak v období

demokratického uspořádání československého státu, tak i v období nesvobody (nacistická okupace v období protektorátu a totalitní komunistická moc po roce 1948).

Republikánství v učebnicích a hledání národního uvědomění a profesního sebevědomí československých učitelů

„[...] O rozdílech a vzájemných vztazích jednotlivých politických stran, nechť se tak děje s naprostou objektivností a s úzkostlivým výběrem slov, aby i stín politického stranictví zůstal školní knihy vzdálen...“

(Z výnosu MŠANO ze dne 3. července 1928, jímž se vydávají pokyny o obsahu a úpravě učebnic)

Vznikem samostatného Československa se i školství a samotní učitelé dostali do nové situace plné možností, ale i odpovědnosti k budoucnosti. O hledání profesního a národního sebevědomí československých učitelů a školství vůbec svědčí řada výnosů ministra školství Gustava Habrmána (1864–1932), který jimi povzbuzoval k vlastenectví, k podpoře státnosti a republikánských základů státu. Svou zdravici v prvním čísle *Věstníku Ministerstva školství a národní osvěty* (dále jen MŠANO) vydaného v roce 1919 *O svobodě školy a učitelstva* podtrhl svobodu politického přesvědčení a náboženského vyznání každého učitele: „Revolucí tou (pozn.: vznikem samostatného Československa) byl osvobozen občan jako příslušník státu i jako pracující jednotka lidské společnosti. Tedy i učitel a profesor. [...] Profesori a učitelé jsou v denním styku s duší mládeže. Bylo by nenahraditelnou ztrátou, kdyby našeho politického osvobození nebylo vychovatelsky využito. Budiž vykořeněn jed, který nalévala do duše české mládeže bývalá vídeňská a maďarská správa. [...] Naše osvobození buď základem pro výchovu občana československé republiky. Školy a učitelé buďte co nejrychleji vráceni svému povolání – škola dítkám, učitel vyučování a výchově“ (Věstník MŠANO, 1919, seš. 1, s. 8). Zásadní obrat k republikánství, vlastenectví, k úctě k československé státnosti, občanským svobodám a československé národnosti, který měli představitelé školství v ČSR a učitelé přijmout

za vlastní, předznamenalý výnosy ministerstva školství ze dne 15. 1. 1919 (č. 3303) *O výchovném významu naší doby* a *O lidovýchovné činnosti učitelstva* (č. 9581, 6. 3. 1919) (Věstník MŠANO, 1919, č. 2, s. 42). Výnosem *O výchovném významu naší doby* ministr na učitele apeloval, aby využili změn a žáky náležitě poučili o významu a dosahu politických převratů, rozpadu starých a tvoření nových států, vzniku nových hospodářských úkolů, zvláště pak těch, které směřovaly k budování československého státu, nového politického a sociálního pořádku, a to s důrazem na mravní a sociální aspekty takových změn a událostí (Věstník MŠANO, 1919, č. 1, s. 16). Školní výchově byl přiznán nepřehlédnutelný význam v utváření nového státu v srdci Evropy. Zákonem č. 292/1920 Sb. ze dne 9. dubna 1920 byly správa školství a dozor nad výchovou a vzděláváním v meziválečném Československu svěřeny Ministerstvu školství a národní osvěty: „Státu přísluší nejvyšší správa veškerého vychování a vyučování a dozor k němu. Správu tu vykonává stát ministerstvem školství a národní osvěty“, uvádí se v § 1 tohoto zákona (Zákon č. 292/1920 Sb. ze dne 9. dubna 1920, kterým se uvádějí pro území Podkarpatské Rusi v platnost některé zákony školské).

Krátce po vzniku samostatného Československa byly učebnice spontánně upravovány učitelstvem, které je chápalo jako důležitý prostředek vzdělávání a naplňování vzdělávacích cílů demokratické republiky. Formálně byl obsah učebnic ze strany státu legislativně ošetřen až v roce 1928. Výnos upravoval obsah nejen nově vydávaných učebnic, ale i zaměření vzdělávacích obsahů v již používaných, schválených a existujících učebnicích, které zcela neodpovídaly demokratickým společensko-politickým poměrům. Výnos ministerstva školství a národní osvěty ze dne 3. července 1928 (čís. 41.260-II a 1927), jímž se vydávají pokyny o obsahu a úpravě učebnic, byl československým předpisem, který vedle formálních charakteristik učebnic vymezoval i jejich ideově-výchovnou úlohu. V zásadě legislativně potvrzoval již uplatňovanou praxi. Deset let po vzniku samostatného Československa v duchu občansko-republikánské výchovy se výnosem ukládá: „Zvláštní péči jest věnovati v školních knihách, zejména v čítankách, v dějinách literatury, v učebnicích dějepisu, zeměpisu a občanské nauky, stránce státní a politické“ (Věstník MŠANO, 1928, seš. 8, s. 301).

A dále: „[...] vědomí státní příslušnosti a vlastenecké cítění musí býti vštěpováno žákům školními knihami na všech stupních“ (tamtéž). Zároveň i přes mnohé obtíže musí školní kniha, tj. učebnice, podporovat občanskou, státní a náboženskou snášenlivost: „Kniha musí se úzkostlivě vystříhati každého pojmání jednostranného a tendenčního v tomto ohledu a musí obezřele odvažovati každé slovo, aby se ani v nejmenším nedotýkala ani národního ani náboženského cítění žactva“ (tamtéž). Na jiném místě: „Školní kniha musí se bez výjimky vystříhati jakéhokoliv osobního byzantinismu, který jest s demokratickou formou státní neslučitelný a pro vlasteneckou výchovu ne-li škodlivý, tedy jistě bezcenný“. Výnos zdůrazňoval i politickou snášenlivost a úzkostlivou snahu o objektivní smířlivost: „[...] o rozdílech a vzájemných vztazích jednotlivých politických stran, nechť se tak děje s naprostou objektivností a s úzkostlivým výběrem slov, aby i stín politického stranictví zůstal školní knihy vzdálen. Tím ovšem není řečeno, že by školní kniha byla oprávněna posuzovati stejně blahovonně také takovou stranu politickou, která stojí mimo půdu ústavní listiny a usiluje o rozvrat dnešního zřízení státního. Naopak, poněvadž jedním z hlavních úkolů středošolské výchovy jest pěstění smyslu pro pořádek a právní řád ve státě, jest, nezbytné, aby i školní knihy, zejména učebnice dějepisu a občanské nauky, při vhodné příležitosti osvětlily zhoubnou činnost podvrátných stran a odvracely žáky od hesel namířených proti samému kořenu našeho zřízení státního“ (Věstník MŠANO, 1928, seš. 8, s. 301–302).

Výchova založená na mravních zásadách a idejích demokracie byla ukotvena i v *Učebních osnovách pro školy obecné (ludové)*, které byly vyhlášeny 10. července 1933. V části A. *Obecné poznámky, I. Úkol obecné školy* se stanovuje: „Školní výchova a vyučování má co nejúčinněji využívatí všeho, co posiluje vývoj mravní osobnosti žákovy, co zakládá přímou, šlechetnou povahu a usnadňuje klidný vrůst mládeže do soudobé kultury a do společnosti dospělých. Výchova a vyučování buďte založeny na mravních zásadách obecně uznávaných a na idejích demokracie, jimiž je prodchnuta republikánská ústava československého státu“ (Věstník MŠANO, 1933, seš. 7, Výnos ministerstva školství a národní osvěty ze dne 10. července 1933, č. 67.311/33-I, jímž se upravují a vyhlášují definitivní normální učebné osnovy pro obecné /ludové/ školy, s. 145).

Výnos ministerstva školství také nabádal k soustavnému posilování národní hrdosti a příslušnosti k československému národu a území Československa: „Vhodně volenými příklady ze života vynikajících osob lze účinně působiti na ducha mládeže, povznášeti jej a zušlechťovati, nabádati k samostatnosti, buditi v něm ušlechtilou ctižádost a pochopení pro pravý individualismus, bez něhož není pokroku“ (Věstník MŠANO, 1928, seš. 8, s. 302).

V roce 1932 vyhlásilo ministerstvo školství a národní osvěty definitivní rozhodnutí ve věci schvalování a zavádění učebnic do škol – Výnos ministerstva školství a národní osvěty ze dne 6. prosince 1932 (č. 136.546-I) *o užívání, zavádění a schvalování učebnic a učebních pomůcek na školách národních*. Předpis se od předchozího dokumentu výrazně nelišil. Snad jen zdánlivě mírnil demokraticky ideové a vlastenecké nadšení. S ohledem na priority budoucích poměrů sociálně orientovaného státu, především v oblasti průmyslové výroby, není nezájímavý *Článek III. Obsah a úprava učebnic*, který stanovuje v bodě 4: „Především má být v učebnicích to, co je podkladem dnešního života a dnešní vzdělanosti a osvětluje naléhavé úkoly přítomnosti. Při tom jest třeba zdůrazniti a v příslušných oborech prohloubiti poznatky, které mají význam pro náš stát a jeho vztahy kulturní, hospodářské a politické“ (Věstník MŠANO, 1932, seš. 12, s. 214). I nadále se ve výnosu uplatnil důraz na vlastenectví, československou státnost a toleranci: „(5) Zvláštní pozornost v učebnicích jest věnovati všemu, co posiluje citový vztah žactva k domácí půdě a k vlastnímu národu a oddanost k státu. Vědomí státní příslušnosti a vlastenecké cítění budiž žactvu vštěpováno školními knihami na všech stupních. (6) Učebnice mají podporovati národnostní, sociální a náboženskou snášenlivost a vystříhati se tendenčního a jednostranného pojmání“ (tamtéž).

Značná pozornost byla věnována i „adaptaci“ dosud vydaných učebnic. V přechodném období, kdy ještě nebyly vydány nové učebnice, šlo o uskutečnění možných a snáz realizovatelných úprav učebnic a dalších školních pomůcek (např. map). Takové revize proběhly v letech 1919 a 1920, 1945 a 1948. „Operativním“ úpravám („vymazání“ demokratické a masarykovské tradice) nebyly učebnice ušetřeny ani

za protektorátu. V letech 1919 a 1920 byly vydány výnosy ministerstva školství *O učebnicích středoškolských*. (č. 55.900), ze dne 18. 12. 1919, *Věstník MŠANO*, 1. ledna 1920, číslo 1. a *Revise starších vydání školních učebnic* (č. 62.139) ze dne 6. 2. 1920, *Věstník MŠANO* 1920, č. 6. S učebnicemi vydanými v období Protektorátu Čechy a Morava se vyrovnával výnos ze dne 11. června 1945 *Revise učebnic a učebních pomůcek na školách národních. Užívání dosavadních učebnic, pomocných knih a učebních pomůcek na národních školách* (Výn. MŠO z 11. VI. 1945, č. A-26.232-II). Předpis určil podmínky pro užívání učebnic schválených do 10. října 1938 a po 10. říjnu 1938:

„A. Učebnice a pomocné knihy schválené do 10. října 1938: Užívání těchto učebnic a pomocných knih bylo za tzv. Protektorátu a) buď úplně zakázáno, b) nebo připuštěno s podmínkou, že z nich budou závadná místa odstraněna“ – vyloučení nebo neutralizování všech prvků fašistických, protidemokratických a reakčních, pokud se do nich vloudily.“
(*Věstník MŠO*, 1945, seš. 3, s. 22).

„A. Učebnice a pomocné knihy schválené po 10. říjnu 1938: [...] Na přechodnou dobu není zásadních námitek proti užívání ostatních učebnic a pomocných knih, zejména slabikářů, čítanek, učebnic vyučovacího jazyka a početnic pro školy obecné a měšťanské s podmínkou, že budou vyloučeny, popřípadě neutralisovány všechny prvky fašistické, protidemokratické a reakční. Závadná místa není nutno v každém případě odstraňovati, poněvadž dávají příležitost případným výkladem (srovnáním minulého stavu se stavem dnešním) náležitě objasniti německou nenávist proti všemu českému a rozdíl mezi svobodou a porobou.“
(*Věstník MŠO*, 1945, seš. 3, s. 22).

Ze škol byly vyloučeny všechny učebnice určené pro školy s německým vyučovacím jazykem, kde byla výuka zastavena. Není bez zajímavosti

ona *didaktická* smířlivost se *závadnými místy* v učebnicích, jež lze využít k další školní práci.

Výnosem MŠO z 11. VI. 1945, č. A-33.867-III ministerstvo školství a osvěty zrušilo všechny výnosy pro školy v českých zemích, které byly vydány v době od 1. X. 1938 do 5. V. 1945 o věcech pedagogických a žákovských, v nichž se jevil nacistický duch a persekucní úmysl. Ponechalo v platnosti pouze ty předpisy, které byly z administrativně-technických důvodů zapotřebí (např. výnosy upravující sběr odpadových surovin) (*Školy národní, střední, učitelské ústavy, ústavy pro vzdělání učitelek mateřských škol, ústavy pro vzdělávání učitelek domácích nauk a odborné školy všech druhů, včetně škol zemědělských a lesnických v zemích českých. Zrušení výnosů o věcech pedagogických a žákovských, v nichž se jeví nacistický duch a persekucní úmysl.* Výn. MŠO z 11. VI. 1945, č. A-33.867-III. In: Věstník MŠO, 1945, seš. 3, s. 23). Škola, učitelé a žáci se opět mohli nadechnout.

Výnosem MŠO *Zastavení prodeje učebnic pro národní školy, které byly vydány v době nesvobody* (č. A-177 289-II), ze dne 12. IX. 1946, byl zakázán prodej, a to s okamžitou platností, všech učebnic a jejich nezměněných dotisků, které byly vydané v době nesvobody, tj. neodpovídaly výnosu z 11. VI. 1946.

Navázání na předválečné tradice aneb období naděje a zklamání

Kontinuitu i upravený pohled nad kontrolou učebnic představuje nová poválečná směrnice pro schvalování učebnic *Řád o obsahu, úpravě, schvalování, zavádění a užívání učebnic, knih a učebních pomůcek na školách mateřských, zvláštěních, národních, středních, odborných všech druhů a na školách uměleckého směru* (Výn. MŠO z 24. IX. 1947 (č. 15 423 pres.)). Výnos navazuje na předválečné podmínky schvalování a vydávání učebnic, a to zvláště v části *a) Zavádění a užívání učebnic a učebních pomůcek* a *b) Schvalování učebnic, učebních pomůcek*. V části věnované obsahu školních učebnic je stanoveno: „4. Zvláštní péči jest věnovati stránce státní a politické. Oddanost státu, jeho demokratickému zřízení a vlastnímu národu budiž při všech příležitostech pěstována a posilována; pevnost národního charakteru, jakož i myšlenku státní

a národní jednoty jest připamatovávatí co nejčastěji. [...] Kniha nechť se úzkostlivě vyhýbá každému jednostrannému a tendenčnímu pojmání a nechť obezřele volí každé slovo, aby se nedotýkala ani sociálního ani náboženského cítění žactva. Pokud povaha příslušného předmětu připouští, jest naopak nutno zdůrazňovati požadavek, aby učebnice podporovala sociální a náboženskou snášenlivost, pěstovala – činíc jinak zadost požadavkům branné výchovy – ducha mírového a budíc úctu k mezinárodním smlouvám a solidaritě všech národů v duchu myšlenky spojených národů na poli osvětovém, vychovávala žactvo k pravé lidskosti. Pokud je nezbytné zmiňovati se o rozdílech a vzájemných vztazích politických stran a skupin obyvatelstva podle povolání, nechť se tak děje s naprostou objektivností a s úzkostlivým výběrem slov. Zvláště pečlivě přihlédnou učebnice ke vzájemnému životu Čechů a Slováků; bude učiněno opatření, aby se při schvalování učebnic, pokud pojednávají o národním životě druhého národa, mohl vyjádřiti odborník toho národa, o jehož věc jde“ (Věstník MŠO, 1947, seš. 18, s. 461–462). K tomu Článek III., oddíl b) *Schvalování učebnic, učebních pomůcek*, č. 3 ustanovil, že recenzenti musí schvalovanou učebnici bedlivě a podrobně prozkoumat, a to zejména po stránce státně-výchovné (ideologické), vedle stránky obsahové (věcné, vědecké), metodicko-didaktické a jazykové (Věstník MŠO, 1947, seš. 18, s. 465).

V podobném duchu pojednával Čl. IV. *Zvláštní ustanovení o učebnicích (učebních pomůckách) středních škol* v oddílu c) *Rozsah, obsah a sloh učebnic* ve věci čítanek, které nabádalo k tomu, aby se v nich probouzela obětavost ve prospěch celku: „[...] vhodnými příklady a nabádavými příběhy probouzela v mládeži chuť k životu a pracovní energie a obětavost ve prospěch celku. Vedle toho je důležité, aby čítanky byly prochnuty duchem státním a vlasteneckým a aby se v nich pěstovala účinná láska k domácí půdě, k pochopení našeho demokratického zřízení a úcta ke všem kulturním a sociálním zařízením státu“ (Věstník MŠO, 1947, seš. 18, s. 468).

Dále po vzoru předchozích předpisů výnos stanovuje, že „[...] Po stránce mravní musí býti učebnice naprosto nezávadné; vhodným a nenápadným způsobem mají pěstovati v žactvu smysl pro zachování

všeobecně uznávaných mravních zásad a vésti je k ušlechtilému chování“ (Věstník MŠO, 1947, seš. 18, s. 462).

Směr je jasný aneb od usnesení předsednictva ÚV KSČ 1951 ke školním osnovám

„Díky iniciativě naší slavné Komunistické strany Československa, která věnuje mateřskou péči výchově mládeže ve školách, byly pro letošní školní rok vydány nové učebnice pro všechny hlavní předměty, jimž se vyučuje v národní a střední škole.“

(z Usnesení předsednictva ÚV KSČ o učebnicích pro národní a střední školy, 1951)

Po druhé světové válce byla obnovena samostatná republika, ale ne v předválečných hranicích – Podkarpatská Rus byla připojena k Sovětskému svazu. Rovněž dokumenty upravující obsah učebnic předznamenaly politický vývoj, jež završily převratové události tzv. *Vítězného února* 1948. Změna politického směru se „otiskla“ i do učebnic. Státní vzdělávací politika se postupně stala nástrojem jediné vládnoucí strany.

Krátce k souvislostem: v dubnu 1948 vešel v platnost zákon o základní úpravě jednotného školství (školský zákon, zákon č. 95/1948 Sb. ze dne 21. dubna 1948) a v květnu byla schválena nová československá ústava (zákon 150/1948 Sb. Ústavní zákon ze dne 9. května 1948 Ústava Československé republiky).

Školský zákon v § 2 ustanovil: „Školy pečují o všestranný rozumový, citový, mravní a tělesný rozvoj žactva. Vzdělávají mládež v duchu pokrokových národních tradic a ideálů humanity, vychovávají k samostatnému myšlení, cílevědomému jednání, čínorodé práci i družné spolupráci a probouzejí v mládeži touhu po sebevzdělání a pokroku. Vedou ji k činné účasti na životě školy a na budovatelském díle republiky. Pěstují smysl pro společenství v rodině, národu, Slovanstvu a lidstvu. Vychovávají národně a politicky uvědomělé občany lidově demokratického státu, statečné obránce vlasti a oddané zastánce pracujícího lidu

a socialismu“ (zákon č. 95/1948 Sb. ze dne 21. dubna 1948 o základní úpravě jednotného školství [školský zákon]).¹

Ústava Československé republiky ve svém úvodním ustanovení srovnala v jedno politickou éru prezidentů Masaryka a Beneše s útlakem německého nacismu a spojila vznik samostatného Československa s odkazem Velké říjnové socialistické revoluce.² Zároveň vyzdvihla zásluhy Svazu sovětských socialistických republik jako slovanské velmoci a osvoboditelský význam Rudé armády při bojích o Československo (blíže: zákon č. 150/1948 Sb. Ústavní zákon ze dne 9. května 1948, *Ústava Československé republiky*). O 12 let později vešla v platnost ústava ze dne 11. července 1960 (zákon č. 100/1960 Sb.) *Ústava Československé socialistické republiky*. Pro dokreslení období ji v krátkosti uvedme. V její úvodní pasáži se provolává: „Společenské zřízení, za které bojovaly celé generace našich dělníků i ostatních pracujících a které měly od vítězství Velké říjnové socialistické revoluce před očima jako vzor, stalo se pod vedením Komunistické strany Československa skutečností i u nás. Socialismus v naší vlasti zvítězil!“ a „Československý stát, ve který se zorganizoval pracující lid v čele s dělnickou třídou, stal

1 Zákon ze dne 15. prosince 1960 o soustavě výchovy a vzdělávání (školský zákon) v preambuli ideologicky zvýraznil úlohu školské výchovy a vzdělávání pro rozvoj socialistické společnosti a pro její přechod ke komunismu. Výchovu zákon vložil přímo pod vedení Komunistické strany Československa.

2 Zákon č. 150/1948 Sb. Ústavní zákon ze dne 9. května 1948, *Ústava Československé republiky*: „Po staletí bojoval pak český a slovenský lid s feudálními vykořisťovateli a s německou dynastií Habsburků za své sociální i národní osvobození. Myšlenky svobody, pokroku a humanity byly vedoucími idejemi obou našich národů, když se v XIX. věku obrodily za společného úsilí slovenských i českých buditelů, vzešlých z lidu. Pod tímž praporem zahájily také oba národy v první světové válce společný odboj proti německému imperialismu, a podníceny Velkou říjnovou revolucí, zřídily po staletích poroby, dne 28. října 1918, svůj společný stát – demokratickou republiku Československou. Již tehdy, za prvního odboje, toužil náš lid, veden velkým vzorem revolučního boje ruských dělníků a rolníků, po lepším společenském řádu, po socialismu. Avšak toto pokrokové úsilí, navazující na naše nejlepší tradice, bylo zakrátko zmařeno, když se po rozkolu dělnického hnutí v prosinci 1920 podařilo nepočetné vrstvě kapitalistů a velkostatkářů zvrátit navzdory demokratické ústavě pokrokový vývoj v naší republice a přivést k vítězství kapitalistické hospodářské zřízení se všemi jeho zly, zejména s hrůzou nezaměstnaností“.

se lidovou organizací v nejvlastnějším slova smyslu – socialistickým státem“. A článek čtyři připisuje vůdčí úlohu v zemi Komunistické straně Československa: „Vedoucí silou ve společnosti i ve státě je předvoj dělnické třídy, Komunistická strana Československa, dobrovolný bojový svazek neaktivnějších a neuvědomělejších občanů z řad dělníků, rolníků a inteligence“ (zákon č. 100/1960 Sb.). Období, které následovalo po únorových dnech 17. až 25. v roce 1948, dostalo zřejmý politický směr – totalitu vedenou Komunistickou stranou Československa.

Ani v krátkém období mezi lety 1945 a 1948 nebyly učebnice ušetřeny kontroly komunistické moci. Skluzu v tisku nových učebnic využilo ministerstvo školství k jejich dodatečné cenзуře a kontrole. Svým rozhodnutím ze dne 29. listopadu 1948 ministerstvo stanovilo, že lze dotiskovat, resp. tisknout pouze ty učebnice, které budou schváleny po dni 15. prosince 1948 (*Aprobace učebnic* – obnovení Vým. MŠVU z 29. XI. 1948, č. P-16 707.). Naprostou kontrolu nad učebnicemi pak ministerstvo převzalo výnosem MŠVU ze 17. V. 1949, č. 69 600-I *Přímé objednávky škol u Státního nakladatelství*, kterým se Státní nakladatelství stalo fakticky jediným a výhradním dodavatelem učebnic pro všechny stupně škol, s výjimkou škol vysokých. Ale i nad nimi převzal stát kontrolu výnosem *Vydávání vysokoškolských učebních textů a učebnic* (č. j. 94 026/51-IV/1, dne 22. května 1951).

Školský zákon o jednotné škole a nový směr vzdělávání daný i Ústavou Československé republiky (ze dne 9. května 1948) se projevil rovněž v potřebě vydávání nových učebnic. Dosavadní práci na tomto poli kriticky zhodnotilo *Usnesení předsednictva Ústředního výboru KSČ o učebnicích pro národní a střední školy*. Současně předsednictvo ÚV KSČ vybídlo k razantní nápravě ideově-výchovných nedostatků doposud vydaných učebnic (Věstník MŠVU, 1951, seš. 19, s. 203; *Usnesením předsednictva Ústředního výboru KSČ o učebnicích pro národní a střední školy*. Praha: Kulturní a propagační oddělení sekretariátu ÚV KSČ, 1951). Komunistická strana Československa svým usnesením radikálně přesměřovala ideově-výchovný obsah učebnic marxisticko-leninským směrem. Způsob kontroly a naplňování státní vzdělávání politiky odpovídal praktikám totalitní moci a totalitního státu.

Zřejmě proto, že usnesení předsednictva ÚV KSČ byla společensky i politicky závazná, ideově-výchovná témata se v dalších výnosech ministerstva školství k obsahu a schvalování učebnic (1955, 1957 a 1982) již neobjevovala. Zatímco se předválečné směrnice ideově-výchovné hodnotě učebnic věnovaly několika odstavci, usnesení předsednictva bylo v rozsahu 27 stran, byť menšího formátu (cca A6). V návrzích na zaměření učebnic se často objevoval důraz na marxismus-leninismus jako na podstatu školní výchovy, dále na revoluční odkaz a budování socialistického státu směřujícího ke komunismu za přispění československo-sovětského přátelství. Učitelské obci byly hlavní myšlenky usnesení představeny rozšířeným komentářem uveřejněným na první straně 19. sešitu ministerského věstníku (10. července 1951). Usnesení jako samostatná publikace byla vydána Kulturním a propagačním oddělením sekretariátu ÚV KSČ v Praze v roce 1951 (v dalším textu bude citováno jako *Usnesení 1951*).

Předsednictvo ÚV KSČ v úvodu svého usnesení neopomnělo připomenout vlastní význam školní výchovy: „Význam školy a školní výchovy pro výstavbu socialismu v naší vlasti je nesmírný. Škola má svěditi zápas o duši nejmladší generace národů Československa, generaci nových společenských vztahů, generaci nové kultury, nové morálky. Má vychovávat mládež čestnou, pilnou, hrdou, statečnou, odhodlanou, k práci a k obraně vlasti, oddanou svému lidu, zanícenou pro výstavbu socialismu, jak nám ji ukazuje Klement Gottwald a KSČ, mládež věrnou spojenectví se Sovětským svazem, věrnou velkým myšlenkám Lenina a Stalina. Ruku v ruce s velkou socialistickou přestavbou a výstavbou naší země má škola vychovat uvědomělé socialistické pracovníky, dělníky a rolníky a vytvořit novou socialistickou inteligenci“ (Věstník MŠVU, 1951, seš. 19, s. 203).

Usnesení na několika místech hodnotí historický význam předválečných poměrů a požaduje úplné odstranění smířlivosti a občasně shovívavosti k tomuto období, vybízí k neústupnosti školní výchovy, která se projevovala především v učebnicích dějepisu. „Připomeňme si, že naše školní mládež nežije již v předmnichovské republice s T. G. Masarykem a dr. Ed. Benešem, v republice kapitalistické, ale

žije dnes v lidově demokratické republice a v ní i na výsluní socialismu. [...] Mládež je proto třeba jednotně vyzbrojit do života ideologií vědeckého socialismu marxismem-leninismem, aby byla všestranně k budování a obraně vlasti vyzbrojena. Marxismus-leninismus musí účinněji ovládnouti všechny oblasti výchovné činnosti na školách a ostřeji proniknout do všech držav zpátečnictví, lži a klamu“ (Věstník MŠVU, 1951, seš. 19, s. 205; Usnesení, 1951, s. 3). S výdobytky socialismu mělo být nakládáno tak, „[...] aby se naše školy staly opravdovou výhň socialistické výchovy dorůstajícího pokolení“ (Usnesení, 1951, s. 4–5).

Význam učebnice ve školní výuce se v usnesení hodnotí jako nepostradatelný nástroj pro rozvoj kulturního člověka socialistické epochy (Usnesení, 1951, s. 5–6). Zároveň dodává, že: „Nové učebnice, porovnáme-li je s dřívějšími učebnicemi předmnichovské buržoasní republiky, znamenají ohromný krok vpřed. Učí mládež o naší lidově demokratické vlasti a jejím pracujícím lidu, o našem mocném a věrném spojenci Sovětském svazu, o lidu celého světa, bojujícím za mír a svobodu. Učí mládež k úctě k práci, především k práci dělníků a rolníků, z níž roste blahobyt a štěstí nás všech. Při výkladu učiva používají jevů a příkladů ze života naší socialistické výstavby, zejména ze závodů a vesnic“ (Usnesení, 1951, s. 6).

V duchu principů marxismu-leninismu bylo zapotřebí odstranit „[...] pozůstatky ústupnosti a smířlivosti vůči vlivům buržoasních ideologií“ (Věstník MŠVU 1951, seš. 19, s. 205). Naopak bylo nezbytné v učebnicích jasně ukazovat rozdíl mezi útlakem v předválečných poměrech a „budovatelským úsilím“ nové doby: „Z učebnic není ještě naší školní mládeži dostatečně jasný velký přelom, který se odehrál v historii našich národů tím, že od moci byli odstranění kapitalisté a velkostatkáři, a u kormidla stanula dělnická třída a pracující lid. Není ještě dostatečně jasně vyhraněn rozdíl mezi předmnichovskou republikou a nynějším lidově demokratickým Československem, budujícím socialismus. [...] Není dost přesvědčivě ukázáno, jak vysoko stojí socialismus nad kapitalismem“ (Usnesení, 1951, s. 7). Učebnice měly objasňovat „[...] zásadní rozdíl mezi ideologií předmnichovské republiky, představované zejména T. G. Masarykem a dr. E. Benešem, a ideologií vědeckého socialismu,

který znamená skutečný humanismus, zápas o štěstí lidu a současně i zajištění národní nezávislosti ve spojení s velkým Sovětským svazem [...] zatímco předmnichovský svazek s imperialistickým západem [...] znamenaly hromadnou nezaměstnanost, bídu, střílení do dělníků, [...] a nakonec mnichovskou a protektorátní katastrofu“ (Usnesení, 1951, s. 8). Na dalším místě se uvádí: „Proti první – buržoasní republice postavíme v ostrém protikladu republiku dnešní – lidovou, v níž pěstujeme humanismus, ne masarykovský, ale socialistický, v níž učíme mládež k úctě k práci dělníků a rolníků, o slavné KSČ a o naši národní kultuře, o přátelích v lidových demokraciích, o našem milovaném presidentu republiky Klementu Gottwaldovi. Budeme mládež učití ohnivě milovat zemi, v níž lásku člověka k člověku již bohatě uskutečňujeme“ (Věstník MŠVU, 1951, seš. 19, s. 205).

V duchu Ústavy Československé republiky měla výchova v učebnicích vést mládež k úctě a lásce ke komunistické straně a k věrnosti k „velikým vůdcům doby“ – k J. V. Stalinovi a ke Klementu Gottwaldovi. „Mládež má být vychovávána v lásce k osvoboditelské armádě Sovětské, k naší lidově demokratické armádě a k Sboru národní bezpečnosti, které stojí na strážích velkého díla naší socialistické výstavby“ (Usnesení, 1951, s. 9).

Co se týče věcného obsahu učebnic, Usnesení ústředního výboru KSČ vybízelo, aby významné svátky osvobozeného lidu, jako je 1. máj, 7. listopad, 9. květen a další svátky připomínající nové socialistické pořádky, našly své místo i v učebnicích (Usnesení, 1951, s. 9). Budování socialistické vlasti mělo být v učebnicích soustavně a názorně připomínáno významem klíčových odvětví hospodářství – těžkým průmyslem, obsah školní výchovy měl v mládeži probouzet vedle jiného i přání být horníkem, hutníkem, strojírenským dělníkem, traktoristou apod., tolik k ideovému obsahu učebnic.

Hodnotíme-li dopad doporučení usnesení Ústředního výboru KSČ směrem k učebnicím všeobecně vzdělávacích předmětů, vesměs se projevuje snaha o jejich výraznou politickou instrumentalizaci. Zejména se to týká učebnic ruského jazyka, zeměpisu, dějepisu a občanské nauky.

Z usnesení vyplývá, že nejméně nedostatků mělo být obsaženo v nových učebnicích ruského jazyka. Tyto učebnice měly dobře seznamovat se Sovětským svazem, se životem významných bojovníků za socialismus a komunismus, měly učit milovat „velikou Sovětskou zemi“, „mocnou oporu budování socialismu v naší vlasti“. [...] I tak bylo ovšem zapotřebí stále více vyzdvihovat neochvějné přátelství našeho lidu k lidu sovětskému a naší „nezměrnou lásku k velikému Stalinovi“ (použita autentická vyjádření).

Učebnicím zeměpisu bylo vytýkáno, že si málo všimají Sovětského svazu, Čínské lidové republiky, a Usnesení vybídlo, aby výuka spojená s kapitalistickými zeměmi popisovala útlak a bídu pracujícího lidu a věrně popisovala jeho úsilí za osvobození, útlak závislých a koloniálních zemí (Usnesení, 1951, s. 17–18).

Jestli byl ideologický směr učebnic „přílepem“ k učivu, v učebnicích dějepisu byl jejich vlastním obsahem. Usnesení požadovalo, aby učebnice dějepisu více poukazovaly na mezinárodní význam Velké říjnové socialistické revoluce, zejména pak na její vliv na tzv. národní osvobození, a vytklo, že doposud dostatečně široce nelíčí život a dílo velkých vůdců sovětského lidu Lenina a Stalina (Usnesení, 1951, s. 19). „Řeč dějepisných učebnic je málo živá, málo plamenná a nedostatečně strhuje děti k nadšení nad velikostí a slávou dějin pracujících mas, bojujících za svobodu. Také líčení našich národních dějin není tak přesvědčivé, aby budilo v žácích nezlomnou vlasteneckou hrdost nad revolučními tradicemi našeho lidu“ (Usnesení, 1951, s. 19–20). Dějepisná výuka měla „[...] jasně odhalit buržoasní, protilidovou a protisovětskou politiku tehdejších vlád a ukázat pravou reakční tvář T. G. Masaryka a dr. E. Beneše“ (Usnesení, 1951, s. 20). „Naproti tomu je nutno vysoko vyzdvihnout pokrokovou úlohu Sovětského svazu v naší historii a slavný boj Komunistické strany Československa za svržení kapitalistického jha a za vybudování socialismu v naší vlasti“ (Usnesení, 1951, s. 20).

Dále Usnesení vybízí k tomu, aby se výuka občanské nauky opírala o výklad ústavy lidově demokratické republiky, o politiku Komunistické strany Československa, Národní fronty a vlády republiky při výstavbě socialismu, o učení ústavě prvního socialistického státu

světa, Sovětského svazu. Žákovskými vzory mají být vedle prezidenta Klementa Gottwalda zakladatelé Sovětského svazu V. I. Lenin a J. V. Stalin a úloha Komunistické strany Československa. Jedině „tak dosáhne spojení výchovy k socialistickému vlastenectví a proletářskému internacionalismu“ (Usnesení, 1951, s. 22). A právě v tomto momentu se ukazuje politický obrat a změna ideového východiska výchovy a vzdělávání. Národní uvědomění, státní loajalita s kosmopolitismem *Masarykovy republiky* je střídán vlasteneckou sounáležitostí se socialistickými idejemi a výlučností dělnické třídy.

Ani učebnice pro výuku matematiky neměly zůstat stranou zájmu o socialistický vývoj v Československu. Žáci měli ve slovních úlohách více řešit problémy plánovaného hospodářství, výrobních závodů a jednotných zemědělských družstev. Učebnicím fyziky, chemie a přírodopisu bylo vytknuto, že málo vedou k přesvědčení o ovládnutí přírody (Usnesení, 1951, s. 25).

Učebnice pod kontrolou. Politické ideje jako východisko ideologizace učebnic – shrnutí

V úvodu článku byla položena otázka, jak se projevovala ideová východiska státní vzdělávací politiky ve vymezení a pojetí učiva v učebnicích v československých dějinách v mezidobí let 1918 a 1960. Sledovali jsme ideová východiska státní vzdělávací politiky jako ideové a politické mantinely pro obsahové vymezení učebnic. Předmětem našeho výzkumu byly předpisy, které ukotvovaly ideový směr ve vzdělávání a přímo se uplatňovaly v obsahu učebnic. Jejich obsahová analýza potvrdila, že politické ideje jsou nedílnou a zcela „přirozenou“ součástí každého politického režimu. Zároveň, že okruhy, ve kterých se politické ideje v předpisech pro obsah a schvalování učebnic vyjevují, nabývají podoby (a) ideologických konfliktů, (b) širšího zasazení společnosti a kultury do politického směru (socialismus vs. kapitalismus), (c) kultu osobnosti, (d) významu školní výchovy pro jednotlivce a stát a (e) úlohy individuality jednotlivce pro společnost a stát. Náhled do konkrétních učebnic pak přibližuje, v jaké podobě a s jakou váhou se jednotlivé ideje do jejich obsahu prosazovaly.

Je tedy zjevné, že se do ideově-výchovného směřování učebnic vždy promítala oficiální vzdělávací doktrína státu, převládající společenské a kulturní hodnoty, politické klima a vlastní charakter politicko-společenského režimu. Tato historická zkušenost potvrzuje fakt, že škola a školní výchova byla, je a nadále bude *politikum*.

Literatura

- ARENDOVÁ, Hannah, 1996. *Původ totalitarismu I–III*. Praha: Oikoymenh. ISBN 80-86005-13-5.
- BALÍK, Stanislav & KUBÁT, Michal, 2004. *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů*. Praha: Dokořán. ISBN 80-86569-89-6.
- BUGAREV, E. I. et al., 1977. *Komunistická propaganda. Otázky teorie a metodiky*. Praha: Svoboda.
- FIDELIUS, Petr, 2002. *Řeč komunistické moci*. Praha: Triáda. ISBN 80-86138-03-8.
- HEYWOOD, Andrew, 2007. *Politické ideologie*. Plzeň: Aleš Čeněk. ISBN 978-80-7380-137-3.
- PRŮCHA, Jan, 1999. *Učebnice: teorie a analýza edukačního média: příručka pro studenty, učitele, autory učebnic a výzkumné pracovníky*. Brno: Paido. ISBN 80-85931-49-4.
- PAVLIS, Jan, 1992. *Rudá nomenklatura. Kádrový pořádek ústředního výboru Komunistické strany Československa*. Praha: GMA.
- RUPNIK, Jacques, 2002. *Dějiny Komunistické strany Československa. Od počátků do převzetí moci*. Praha: Academia. ISBN 80-200-0957-4.
- SARTORI, Giovanni, 2005. *Strany a stranické systémy. Schéma pro analýzu*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury. ISBN 80-7325-062-4.
- TITZL, Boris, 1992. *Dějiny slibů. Literární noviny*. Praha: Litmedia, III, 10.–16., s. 1–3. ISSN 1210-0021.
- VALEŠ, Lukáš, 2004. *Dějiny politických teorií*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk. ISBN 80-86898-00-8.

Prameny

- Výnosy a sdělení ministerstva školství, usnesení ÚV KSČ.
- Úvodní sdělení. In: *Věstník MŠANO*. Roč. I. (1919), č. 1, s. 1.
- O svobodě školy a učitelstva. In: *Věstník MŠANO*. Roč. I. (1919), č. 1, s. 8.
- O výchovném významu naší doby (č. 3303, 15./I. 1919). In: *Věstník MŠANO*. Roč. I. (1919), č. 1, s. 16.

- O lidovýchovné činnosti učitelstva (č. 9581, 6./III. 1919). In: *Věstník MŠANO*. Roč. I. (1919), č. 2, s. 42.
- O celibátu učitelek (č. 2144, 26./VI. 1919). In: *Věstník MŠANO*. Roč. I. (1919), č. 9, s. 13.
- O učebnicích středoškolských (č. 55.900, 18./XII. 1919). In: *Věstník MŠANO*. Roč. II. (1920), 1. ledna 1920, č. 1, s. 2.
- Revise starších vydání školních učebnic (č. 62.139, 6./II. 1920). In: *Věstník MŠANO*. Roč. II. (1920), č. 6, s. 12.
- Výnos ministerstva školství a národní osvěty ze dne 15. září 1927, č. 67.597-S/3, o neoprávněném obchodování školních zřízenců i učitelských osob školními knihami a jinými potřebami. In: *Věstník MŠANO*. Roč. IX. (1927), seš. 10, s. 421.
- Výnos ministerstva školství a národní osvěty ze dne 3. července 1928, č. 41.260-II a 1927, jímž se vydávají pokyny o obsahu a úpravě učebnic. In: *Věstník Ministerstva školství a národní osvěty*. Roč. X. (1928), seš. 8, s. 300–304.
- Výnos Ministerstva školství a národní osvěty ze dne 6. prosince 1932, č. 136.546-I, o užívání, zavádění a schvalování učebnic a učebních pomůcek na školách národních. In: *Věstník MŠANO*. Roč. XIV. (1932), seš. 12, s. 210–217.
- Výnos Ministerstva školství a národní osvěty ze dne 10. července 1933, č. 67.311/33-I, jímž se upravují a vyhlášují definitivní normální učebné osnovy pro obecné (ludové) školy. In: *Věstník MŠANO*. Roč. XV. (1933), seš. 7, s. 144–165.
- Školy národní, střední, učitelské ústavy, ústavy pro vzdělání učitelek mateřských škol, ústavy pro vzdělávání učitelek domácích nauk a odborné školy všech druhů (včetně škol zemědělských a lesnických v zemích českých. Zrušení výnosů o věcech pedagogických a žákovských, v nichž se jeví nacistický duch a persekucní úmysl. Výn. MŠO z 11. VI. 1945, č. A-33.867-III. In: *Věstník MŠO*. Roč. I. (1945), seš. 3, s. 23.
- Revise učebnic a učebních pomůcek na školách národních. Užívání dosavadních učebnic, pomocných knih a učebních pomůcek na národních školách. Výn. MŠO z 11. VI. 1945, č. A-26.232-II. In: *Věstník MŠO*. Roč. I. (1945), seš. 3, s. 22–23.
- Zastavení prodeje učebnic pro národní školy, které byly vydány v době nesvobody. Výn. MŠO z 12. IX. 1946, č. A-177 289-II. In: *Věstník MŠO*. Roč. II. (1946), seš. 17a, s. 389.
- Řád o obsahu, úpravě, schvalování, zavádění a užívání učebnic, knih a učebních pomůcek na školách mateřských, zvláštních, národních, středních, odborných všech druhů a na školách uměleckého směru. Výn. MŠO z 24. IX. 1947, č. 15 423 pres. In: *Věstník MŠO*. Roč. III. (1947), seš. 18, s. 461–470.
- Aprobace učebnic – obnovení. Výn. MŠVU z 29. XI. 1948, č. P-16 707. In: *Věstník MŠVU*. Roč. IV. (1948), seš. 23, s. 563.

Přímé objednávky škol u Státního nakladatelství. Vým. MŠVU ze 17. V. 1949, č. 69 600-I. In: *Věstník MŠVU*. Roč. V. (1949), seš. 10, s. 208–209.

Vydávání vysokoškolských učebních textů a učebnic. č.j. 94 026/51-IV/1, dne 22. května 1951. In: *Věstník MŠVU*. Roč. VII. (1951), seš. 17, s. 181–183.

Usnesení předsednictva Ústředního výboru KSČ o učebnicích pro národní a střední školy. In: *Věstník MŠVU*. Roč. VII., seš. 19, s. 203–206.

Zákony a nařízení

Zákon ze dne 24. července 1919, kterým se zrušuje celibát literárních a industriálních učitelů na školách obecných, občanských (měšťanských) v republice Československé.

Zákon č. 292/1920 Sb. ze dne 9. dubna 1920, o župních a obvodních inspektorech školních.

Zákon č. 95/1948 Sb. ze dne 21. dubna 1948 o základní úpravě jednotného školství (školský zákon).

Zákon č. 150/1948 Sb. Ústavní zákon ze dne 9. května 1948 Ústava Československé republiky.

Zákon č. 100/1960 Sb. Ústava Československé socialistické republiky.